

DOI: 10.69085/afp20243032

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА В ПЕДАГОГИЧЕСКАТА ПРАКТИКА ПО ИЗОБРАЗИТЕЛНО ИЗКУСТВО В УСЛОВИЯ НА ПРИСЪСТВЕНО И ОНЛАЙН ОБУЧЕНИЕ НА СТАЖАНТ-УЧИТЕЛИТЕ

Зора Янакиева

z.yanakieva@uni-plovdiv.bg

Резюме: Настоящата публикация разглежда отделни въпроси във връзка с практическата подготовка на стажант-учителите по изобразително изкуство в условия на пандемия. Преминаването от присъствено към онлайн обучение и тяхното редуване в училище създава редица трудности както за студентите, така и за преподавателите. Съобразно новите реалности възниква необходимостта от адаптиране и гъвкаво провеждане на образователния процес и от въвеждане на педагогически модел за обучение от разстояние. Целта е да се проучат и представят предизвикателствата в практиката при подготовката на бъдещите учители между различните форми на обучение и на педагогическия модел като алтернативен вариант за решение в създалата се ситуация. Основни методи са описание, теоретичен анализ, сравнителен анализ и синтез. В резултат могат да се посочат характерните особености на онлайн и присъственото обучение, техните позитивни и негативни страни при практическата подготовка на педагогическите специалисти в областта на изобразителното изкуство, както да се направят необходимите обобщения и изводи.

Ключови думи: изобразително изкуство, педагогическа практика, присъствено и онлайн обучение, стажант-учители

CHALLENGES IN PEDAGOGICAL PRACTICE IN FINE ARTS IN CONDITIONS OF FACE-TO-FACE AND ONLINE LEARNING OF TRAINEE TEACHERS

Zora Yanakieva

z.yanakieva@uni-plovdiv.bg

***Abstract:** This publication examines individual issues related to the practical training of trainee fine art teachers in pandemic conditions. The transition from face-to-face to online learning and their alternation at school creates a number of difficulties for both students and teachers. In accordance with the new realities, there is a need to adapt and flexibly conduct of the educational process and to introduce a pedagogical model for distance learning. The aim is to study and present the challenges in practice in the preparation of future teachers between the different forms of education and the pedagogical model as an alternative option for a solution in the situation that has arisen. The main methods are empirical studies and observations, description, comparative analysis and synthesis. As a result, the characteristic features of online and face-to-face learning can be pointed out, their positive and negative sides in the practical training of pedagogical specialists in the field of fine arts, as well as to make the necessary generalizations and conclusions.*

***Key words:** fine arts, pedagogical practice, face-to-face and online training, trainee teachers*

Увод

През изминалите няколко години се извършиха дълбоки промени в редица области на социалния живот породени от кризата във връзка с пандемията от COVID-19, което се отрази особено осезателно и в образователната система. Масовото затваряне на средни и висши училища, превключването на присъствения учебен процес в обучение от разстояние в електронна среда създадоха редица трудности. Субектите в образованието: „ученици-

те и учителите трябваше бързо да се адаптират към новата ситуация, изучавайки нови технологии, начини на преподаване и учене“, да управляват и контролират времето с оглед на новите реалности, да осъществяват комуникация и сътрудничество в дигитална среда (Иванова, n.d.). В резултат на това възникнаха множество въпроси като например: *Как да се провежда ефективно образователният процес при пандемични условия на неотложно онлайн обучение? Как стажантите да формират и развиват професионалните си умения в учебната практика по изобразително изкуство, което изисква физическо присъствие в среда с ученици? Как да се адаптира преподаването към нуждите на обучаваните?* Отговорите на тези въпроси към онзи момент изискваха гъвкаво да се обмислят и приложат възможностите на технологиите в обучението като най-адекватна алтернатива.

Дигиталната трансформация на образованието, породена от пандемията, стартира процеси, които започнали още преди това, доведоха до обновяване и обвързване на образователната система с компютърните технологии, с внедряването на нови софтуерни приложения и продукти. „Дигиталното обучение бе предизвикателство за повечето преподаватели във висшето образование, като за кратки срокове часовете и учебните материали се трансформираха от присъствена форма в онлайн форма“ (Филипова, Юлева-Чучулайна, 2022). Според Филипова и Юлева-Чучулайна част от предизвикателствата обхващат: адаптиране и използване на дигиталните платформи и приложения за образователните потребности на студентите и преподавателите; употреба на дигитално учебно съдържание и създаване на собствено – за целите на обучението и за представяне на учебните резултати; разработване на интерактивна мотивираща методика, приложима за електронна среда, оказване на индивидуална подкрепа и насърчаване на учащите за успешното им представяне и развитие.

Практическото обучение на студентите за учители по изобразително изкуство чрез присъствено изнасяне на уроци в клас, в сравнение с теоретичната педагогическа подготовка, формирана от предходните учебни дисциплини в университета, е само по себе си предизвикателство. Практиката дава много добри възможности за прилагане на знанията в дейности, които формират и развиват

професионалните умения и компетентности за работа. Обучението на стажант-учителите се осъществява в базово училище под ръководството на преподавател методист от университета и съдействието на художник педагог (базов учител) в рамките на една учебна година, през което време студентите се учат да планират, ръководят, контролират и провеждат учебен процес с ученици.

Основно изложение

Промените в образованието, наложени от пандемията чрез изместване на присъственото в електронно и хибридно обучение, доведе до преустройство на учебната работа по дисциплините Текуща педагогическа практика и Стажантска практика. В резултат на това възникнаха множество предизвикателства както за студентите, така и за преподавателите. Не могат да не се отбележат и да се пренебрегнат различията при подготовката на педагогическите специалисти между двете форми – присъствено и онлайн обучение.

Осъществяването на практиката в училище чрез тяхното редуване създава различни трудности, още повече че в образователния процес се акцентира на творческото приложение на знанията и развиване на художествените умения на учениците, което е специфика за предмета Изобразително изкуство. Това допълнително усложнява работата на бъдещите учители при провеждане на обучението през екран. Според индивидуалните виждания и идейно-методическия замисъл една и съща тема, разработвана самостоятелно от всеки стажант, се преподава по различен начин. Към етапа на планиране на урока влияние оказват различни фактори като: конкретика на учебното съдържание, методика, стратегия и технология на обучение, което навежда мисълта на следните въпроси:

Какви предизвикателства изпъкват в педагогическата практика по изобразително изкуство спрямо теоретичните педагогически дисциплини? Открояват ли се съществени различия при практическата подготовка на студентите между присъствената форма и онлайн обучението?

За разлика от теоретичните дисциплини, реализирани чрез традиционно класическата лекция, характерна с пасивно възприе-

мане на готовите знания или с активно участие при интерактивните форми на преподаване, то по време на педагогическия стаж студентите заемат активна роля – на учители по изобразително изкуство, извършвайки конкретни практически дейности. Знанията, уменията и компетентностите, усвоени от предходните учебни дисциплини (художествени и педагогически), влизат в употреба за целите и нуждите на това обучение. Тук ясно проличава:

- какво стажантите са научили;
- правилно ли прилагат наученото в практиката;
- в каква степен;
- открояват ли се образователни дефицити и какви;
- изпъква ли необходимостта от навакване на пропуски.

Докато ролята на преподавателя в практиката е да наблюдава уроците, изнесени от всеки стажант пред учениците и студентската група, да съдейства за правилната им реализация чрез конфеиране на конкретните постижения, то бъдещите педагози поемат отговорността по планирането, организацията, контрола и провеждането на учебния процес. Те са активните субекти, генериращи творчески идеи при създаването на собствен педагогически продукт (урока). Затова предварително обмислят:

- целеполагането, дидактическите методи и подходи за постигане на ефективен образователен процес;
- вида и структурата на урока с оглед на темата;
- стратегията при разработване на методичната единица;
- обема на информацията с оглед на темата в учебника;
- онагледяването предвид възможностите на училищната база за употреба на мултимедийни технологии – презентации, материали от интернет или традиционни средства на хартиен носител;
- инструкциите към изобразителната задача;
- показателите за оценяване на учебните постижения.

В процеса на планиране тези дейности се обмислят и решават от студентите. Съобразно идейния замисъл, те създават педагогически продукт, необходим за обучението на ученици, което представлява предизвикателство спрямо досегашното лекционно възприемане на информацията в аудиторни условия. В практиката не преподавателят, а стажантите са активните субекти. Транс-

формацията от обучавани в обучаващи изисква нов подход на мислене и поведение, на поемане на несвойствени до момента роли и отговорности – на учители по изобразително изкуство. Ролята на художници педагози се променя гледната точка на студентите за обучението. Погледнато от друг ъгъл, то (обучението) се осмисля и преживява по нов начин: от страната на преподавателя. Системното изнасяне на уроци допринася за усвояването на полезен и практически ценен педагогически опит, до натрупването на професионални знания, умения и компетентности. Ако мисленето до момента е било основно в посока какво учащите да получат от образованието, то при работа с децата възниква и друг въпрос: как да подготвят урока така, че той да въздейства мотивиращо и обучението да бъде ефективно. Стажантите са изправени пред нови предизвикателства:

- да си поставят ясни цели и задачи;
- да подхождат отговорно, като подлагат на самоанализ педагогическата си дейност;
- да открояват собствените си постижения, пропуски и грешки;
- да се стремят в следващите уроци да ги отстраняват и по този начин да се учат и развиват.

За разлика от онлайн обучението, присъствената форма дава възможност за:

- осъществяване на учебния процес в реални физически условия;
- запазване на живия контакт между стажант-педагога и учениците;
- по-активното участие на децата в урока;
- контролиране на вниманието по време на часа;
- постигане на по-голяма яснота и разбиране от учениците при изясняване на учебните проблеми и задачи;
- оказване на по-ефективна помощ в изобразителната дейност;
- създаване на по-добри възможности за мотивиране и постигане на конкретни резултати.

В присъствената форма, особено в началния етап на изнасяне на уроците, някои студенти изпитват неувереност. При за-

труднения и/или пропуски базовият учител тактично ги подпомага, съдейства за контролиране на дисциплината и за правилното провеждане на урока. С негова помощ стажантите се учат да ръководят учебния процес, да възприемат и овладяват педагогически ценни модели и подходи, да опознават индивидуалните особености, интелектуалните и изобразителните възможности на учениците. Живата комуникация в реална физическа среда безспорно въздейства много по-стимулиращо на желанието за работа и допринася за по-успешното справяне с трудностите, възникнали в началния етап от практиката.

В сравнение с присъствената форма обучението от разстояние в електронна среда поражда нов тип предизвикателства. Например продължителността на учебния час в кабинетни условия е 40 минути, а при онлайн обучението е 30 минути, което няма как да не се отрази на планирането, управлението и реализирането на методичната единица. Специално за предмета Изобразително изкуство седмичната натовареност в по-малките класове е два учебни часа, последователно разположени в един ден с общо времетраене на урока – 80 минути. Провеждан присъствено, включващ уводна, основна и заключителна част, приблизителното разпределение на отделните компоненти на комбинирания урок е 15 – 20 минути за увода, 50 – 55 минути за основната част и 10 минути за заключителния етап.

В уводната част се подготвят условията за стартиране на часа, проверява се готовността на учениците с необходимите материали и пособия, „актуализират се опорните знания и умения“, създава се мотивация за възприемане на знанията, „въвеждат се темата и новите понятия, разработва се учебното съдържание“, „разкрива се учебният проблем и се поставя изобразителната задача“ (Янакиева, 2011).

Основната част включва творческата дейност на учениците. В нея те прилагат новите знания, оперират с инструкциите при изпълнение на задачата, а при грешки и затруднения учителят (стажантът) консултира и коригира учащите.

В заключителния етап се извършва обобщаване на знанията, обсъждане, анализиране и оценяване на изобразителните ре-

зултати, осъществява се връзка с предстоящите теми, дават се препоръки за отстраняване на пропуски и грешки.

Стажантите се учат да прилагат изброените дейности логически последователно с идеята да се справят успешно с реализацията на отделните микрокомпоненти в макроструктурата на урока, включително с приключване на изобразителната задача от учениците. Правилното прилагане на дейностите, на педагогическите методи и подходи, на инструкциите към задачата и на дидактическите показатели за оценка изисква не само време, но системна и задълбочена работа. За да се преодолеят началните трудности, е необходим жив контакт, ефективно двустранно взаимодействие между стажант-педагозите и учениците, а за да се формират професионалните умения и компетентности, е полезно да се натрупа практически опит, което се осъществява последователно с изнасянето на всеки следващ урок.

Превключването от присъствено към онлайн обучение поражда редица неудобства, от които по-значими са:

- провеждане на учебния процес през екран, изискващ осигурена интернет връзка;
- употреба на лични дигитални устройства, необходими технологии и интернет ресурси;
- изучаване на нови приложения;
- регистрация с електронен профил за достъп във виртуална класна стая, в която се осъществява учебният процес с учениците;
- разработване на урока за провеждане на обучение от разстояние с подготовка на мултимедийна презентация;
- прилагане на подходящи методи, средства и подходи за активизиране на вниманието и участието на учениците в електронна среда;
- употреба на учебни клипове, демонстриращи различни проблеми от художествената практика;
- поставяне на изобразителната задача и подходящо онагледяване на отделни нейни етапи;
- контролиране на творческата дейност през екран, оказване на обща и индивидуална педагогическа помощ;
- представяне, анализиране и оценяване на резултатите.

При дистанционното обучение учебният процес се съкращава с десет минути, което променя досегашната работа. От присъствен урок с продължителност два часа и общо времетраене 80 минути в дигитална среда той се редуцира на 60 минути, което се оказва неблагоприятно както за учениците, така и за стажант-педагозите. С оглед на това се съкращават отделните части на урока: уводът от 15 – 20 на 10 – 15 минути, основната част от 50 – 55 на 40 – 45 минути и заключителната част – от 10 на 5 минути. Учителят, в случая стажантът, в уводната част трябва да представи учебното съдържание кратко, сбито, но същевременно изчерпателно; да постави практическата задача ясно и разбираемо, да изисква нейното завършване; да оказва помощ в изобразителната дейност на учениците, което е изключително трудно през екран, а в заключителния етап да анализира и коментира постиженията.

До момента посочените различия в практиката при подготовката на бъдещите специалисти се отнасят до превключване на учебния процес от присъствено към онлайн обучение, което е благоприятно за студентите. Физическото изнасяне на уроци в реална учебна среда, преди да се премине към обучение от разстояние, осъществено макар и недостатъчно като време, донякъде дава обективна представа за някои трудности при работа с деца в училищни условия, както и за тяхното преодоляване с помощта на базовия учител. Пример за това са контролирането на реда и дисциплината в класа, прилагането на различни стимули за въздействие чрез употреба на подходящи дидактически методи, средства и подходи.

Обратният вариант – от електронно към обучение във физическа среда, с хибридно редуване на двете форми, през което преминават всички класове в училище, а заедно с тях и назначените в съответните паралелки стажант-педагози, поражда много повече затруднения. Веднъж усвоили методика за работа, приложима в условия на физическа среда, за студентите е по-лесно да се настроят за електронно обучение, като оптимизират учебното съдържание, редуцират и сбият дейностите в урока съобразно времето.

При условия на пандемия и онлайн обучение за продължителен период от време вариантът за стартиране на педагогическа-

та практика и за изнасяне на уроците първо в електронна, а след това във физическа среда се оказа по-сериозен проблем.

Към онзи момент предвид обстоятелствата на невъзможност в началния етап за провеждане на присъствено и онлайн обучение, поради липса на яснота как ще се процедира с практиката в училищата добра възможност за справяне с първите уроци се оказаха ролевите игри от разстояние в електронна среда, осъществени във виртуална класна стая в рамките на студентската група. Всеки стажант бе поставен в условията на активен участник, в качеството на учител по изобразително изкуство да изнесе урок за конкретен клас, подпомаган от останалите студенти в групата в ролята на ученици.

В образователния процес работата на преподавателя бе да контролира:

- правилното планиране, целеполагане и реализиране на урока;
- подбора на методите, стратегиите и дейностите с оглед на темата и възрастта на учениците;
- диалогичното разработване на учебното съдържание и неговото ясно и достъпно преподаване;
- въпросите и отговорите в дискусиата, съответстващи на очакванията за възрастта;
- формулировките на инструкциите към изобразителната задача;
- обсъждането на резултатите с ученически творби, предварително подбрани за целта с оглед на темата.

След приключване на уроците и анализирането им със студентите в групата преподавателят мотивирано обосновава и аргументира мнение за качествата на работа на всеки стажант. Дава оценка според индивидуалните постижения, оказва помощ при грешки и пропуски, стимулира успешното справяне на студентите за предстоящ учебен процес с ученици. Моделът на обучение, включващ ролеви игри и съвместно обсъждане на уроците, допринесе за осмислянето на силните и слабите страни в индивидуалните и общите постижения на стажантите. Към момента на неяснота в условия на пандемична ситуация този модел до голяма степен:

- освободи началния стрес, породен като неприятно преживяване за обучавани и обучаващ;
- успешно реши възникналите проблеми с липсата на училищни условия за провеждане на педагогическата практика;
- подпомогна чрез взаимодействието в създадения двустранен учебен процес комуникацията между субектите;
- допринесе за преодоляване на началните трудности, с цел превенция в следващите уроци.

Като предимства на обучителния модел могат да се посочат:

- наличието на желание, интерес и мотивация от страна на стажантите за изнасяне на уроци в рамките на групата;
- активното участие за заемане на ролята учител;
- дискусиата в групата относно качествата на уроците;
- обективната преценка за силните и слабите страни на реализираната методична единица;
- формираните педагогически умения за планиране, организиране и провеждане на учебен процес по изобразително изкуство.

Като слаби страни могат да се отбележат:

- поради невъзможност – липса на педагогическа работа с ученици;
- подаване на предполагаеми отговори от студентите в ролята им на ученици в процеса на беседа;
- стерилност на учебната среда, лишена от възможността за нарушаване на дисциплината, което не позволява да се прилагат адекватни подходи за справяне с този проблем в училище;
- провеждане в урока само на уводната и заключителната част и игнориране на основната – в която учениците рисуват, моделират, създават художествени проекти;
- в заключителния етап за целите и нуждите на конференса се представя ограничено количество резултати (ученически творби), взети от деца, или се изнамят подходящи такива от интернет с оглед на темата и възрастта на учениците;

- ученическите творби, свалени от интернет, като предполагаеми резултати притежават много добри качества за конкретната възраст, което не позволява обсъждане на слабите им страни.

Въпреки откритите негативи на образователния модел за провеждане на педагогическата практика, все пак той дава подготовка за включване на стажантите в обучение с ученици от разстояние в електронна среда. Причините за предприемането му са следните:

- неуредиците в началния етап към момента на пандемичната обстановка в средното училище по отношение на практическото обучение на стажант-педагозите;
- времевият луфт, породен от тези неуредици за немалък период от време, при който студентите не бяха своевременно включени в учебния процес с ученици;
- невъзможността на стажантите в групата да наблюдават уроците на колегите си при електронното обучение на децата поради ограничения достъп на профилите за съответното приложение, създадени от специалистите в базовото училище;
- ограничените възможности на базовия учител за по-активно съдействие на студентите при обучение от разстояние през екран при съкратено учебно време от 30 минути на час;
- необходимостта за разработване от стажантите на интерактивно мотивиращо обучение, приложимо за електронна среда;
- потребността от визуализиране на учебното съдържание с материали от интернет, цялостно или частично структурирано в мултимедийна презентация.

Предвид ситуацията и възникналите предизвикателства, изпъкна необходимостта да се преосмисли как да се адаптира и провежда практическото обучение в електронна среда извън училище, така че в професионалната подготовка на бъдещите специалисти негативите да се сведат до минимум.

На по-късен етап преминаването към присъствено обучение постави нови изисквания: стажантите да се научат да контроли-

рат и управляват дисциплината. В дигитални условия, поради липсата на физически контакт на учениците един с друг, този проблем не се откроява така съществено. За съжаление, стимулациите за интеракция през екран не се поддават лесно поради нежеланието на някои деца да участват активно. В училище взаимодействието е много по-различно и динамично, учениците не са лишени от „среци със съученици и връстници“, безспорно имат по-добри възможности за общуване, включително и за разваляне на реда (Global Metrics Ltd, n.d.).

Липсата на жив контакт при обучение от дистанция нарушава естествения ход на опознаване на поведението и личностните качества на подрастващите от стажант-учителите, както на изобразителните им възможности и способности. Много отчетливо тези страни се открояват във физическа среда, което обуславя прилагането на индивидуален подход.

След електронната – присъствената форма с удължено времетраене от 40 минути се явява ново предизвикателство, свързано с планирането, организирането и провеждането на урока. Това рефлектира върху разработката на учебното съдържание, подбора на методите, подходите и стратегиите за опериране във физическа среда, върху контрола за справяне с реда и дисциплината.

Хибридно редуване на присъствено с дистанционно обучение на ротационен принцип за отделните класове и паралелки в средното училище създава друг тип предизвикателства, което изисква гъвкаво мислене и адаптиране към характерните за всяко обучение предимства, особености и специфики.

Заклучение

При изследване дейността на студентите в педагогическата практика по изобразително изкуство, осъществена в извънредни условия на пандемия, могат да се направят следните обобщения и изводи:

1. В сравнение с теоретичната педагогическа подготовка практическото обучение чрез изнасяне на уроци в клас е ново предизвикателство. Като активни субекти студентите генерират идеи, планират и провеждат учебен про-

- цес, развиват професионални знания, умения и компетентности.
2. Промените в образованието, наложени от пандемията чрез превключване от присъствено в електронно и хибридно обучение, създават редица трудности по отношение на организацията и провеждането на практиката както за студентите, така и за преподавателите.
 3. За разлика от дистанционното – присъственото обучение се осъществява в реална физическа среда, с жив контакт между субектите, с по-активно включване, контролиране и мотивиране на учениците. Предлага по-добри условия за взаимодействие между отделните страни в образователния процес, по-благодатни възможности за овладяване на педагогически модели, стратегии и подходи, както и за опознаване от стажантите на изобразителните възможности на децата.
 4. Характерни белези за обучението в електронна среда са: употребата на дигитални устройства, технологии и приложения; редуциране на учебното време и на отделни компоненти в урока; мотивиране на учениците от разстояние за овладяване на активността и вниманието; подходящо онагледяване при поставяне на задачата, контролиране на творческата дейност и на учебните постижения през екран.
 5. Въпреки трудностите при дистанционното обучение в началния етап от практиката, добра възможност за адаптиране и справяне със ситуацията се оказаха ролевите игри в дигитална среда; изнасянето на уроци от всеки стажант пред студентите в групата, в качеството им на ученици; съвместното анализиране и оценяване на постиженията с преподавателя и съдействието му за началното формиране на професионалната подготовка на бъдещите учители.
 6. Хибридната ротация на присъствено с електронно обучение за отделните класове в училище подложи студентите на сериозни предизвикателства – гъвкаво да подхождат при планиране и реализиране на уроците по

изобразително изкуство с оглед на специфичните условия за работа във физическа или дигитална среда.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Global Metrics Ltd. (n.d.)**. Въздействия на пандемията COVID-19 върху предучилищното и училищното образование – Анализ на дълбочинни интервюта и изследване на отделни случаи, достъпно на: <https://www.unicef.org/bulgaria/media/8946/file> (дата на достъп 11 юли 2022). (Global Metrics Ltd. (n.d.). Vazdeystvia na pandemiyata COVID-19 varhu preduchilishtnoto i uchilishtnoto obrazovanie – Analiz na dalbochinni intervvyuta i izsledvane na otdelni sluchai.)
2. **Иванова, М. (n.d.)**. Дигитално образование по време на пандемия – възможности и ограничения. НБУ Департамент „Администрация и управление“, достъпно на: https://eprints.nbu.bg/id/eprint/4360/1/Doclad_MAI.pdf (дата на достъп 7 юли 2022). (Ivanova, M (n.d.). Digitalno obrazovanie po vreme na pandemia – vazmozhnosti i ogranichenia. NBU Departament „Administratsia i upravlenie“.)
3. **Филипова, М., и Юлева-Чучулайна, Р. (2022)**. Проблеми при обучението в дигитална среда за преподавателите във висшето образование. Стратегии на образователната и научната политика, бр. 1, с. 9 – 31, достъпно на: https://azbuki.bg/wp-content/uploads/2022/02/Strategies_1_22_Milena-Filipova-Radostina-Iulieva.pdf (дата на достъп 7 юли 2022). (Filipova, M., i Yuleva-Chuchulayna, R. (2022). Problemi pri obuchenieto v digitalna sreda za prepodavatelite vav vissheto obrazovanie. Strategii na obrazovatelната i nauchната politika, br. 1, s. 9 – 31.)
4. **Янакиева, З. (2011)**. Педагогическата практика по изобразително изкуство във висшето училище, Пловдив, Изд. „Имеон“. (Yanakieva, Z. (2011). Pedagogicheskata praktika po izobrazitelno izkustvo vav vissheto uchilishte, Plovdiv, Izd. „Imeon“.)